

Dani stvaranja prema tumačenju Nāsira Hosrova¹

Shafique N. Virani

University of Toronto

Sažetak

Pojam dana stvaranja, koji kulminiraju u posvećenom sedmom danu, ili Sabatu, se nalazi u sve tri Avramove vere. Dok su neki vernici literalno tumačili ove dane, drugi su insistirali da ova doktrina ima dubok ezoteričan značaj. U islamskoj tradiciji, oni koji su se zalagali za ulogu uma u razumevanju vere i svetih pisama su podržali upotrebu simboličkog tumačenja (ta'vila). Arapska reč ta'vil znači izazvati povratak nečega svom postanku ili izvoru. Među najstrastvenijim pristalicama simboličkog tumačenja se nalaze Ismaili, jedna od dve glavne grane ši'izma. Ovaj rad istražuje način na koji je Ḥakīm Nāšir Hosrov, poznati perzijski pesnik i ismailijski velikodostojnik, shvatio dane stvaranja i njihov odnos sa hijerarhijom religije (ḥudūd-i dīn) koja bi dovela vernike do kranjeg spasa.

Ključne reči: Ismaili, Sabat, ta'vil, Nāšir Hosrov, Kur'an, hermeneutika, stvaranje, vreme, hijerarhija, vaskrsenje.

¹ Hteo bi da se zahvalim dr. Fakuiru M. Hunzaiu iz Instituta za Ismailijske studije i dr. Taheri Kutbuddinu sa Univerziteta u Čikagu, oboje su pregledali inicijalnu verziju ovog rada i pružili neprocenljive savete.

Gle! Vaš Gospod je Bog, On koji je stvorio nebesa i zemlju za šest dana. Zatim je zaposeo presto.

(Kur'an 7:54)

I blagoslovi Bog sedmi dan, i posveti ga...

(Knjiga Postanja 2:3)

UVOD

Nakon smrti Poslanika Muhammeda, muslimanska zajednica je preuzela raznovrsna tumačenja njegove poruke. Među više škola koje su se pojavile, imāmski ši'iti su prihvatili povlašćenu poziciju naslednih Imama Poslanikove porodice, pridržavajući se njihovog vođstva. Nakon smrti Imama Dža'fera al-Šādika 148/765 godine, zajednica se podeli-la. Među svim grupama, samo jedna je prihvatila imamstvo Dža'far al-Šādikovog mlađeg sina, Mūse al-Kāzima,² dok su ostali prihvatili njegovo imenovanje (*naṣṣ*) starijeg sina, Ismā'ila al-Mubāraka, na ovu poziciju. Tokom vremena, oni koji su prihvatili naslednike starijeg sina su postali poznati po imenu ismā'ilije,³ dok su oni koji su prihvatili

² Većina Mūsinih sledbenika je prvobitno prihvatila tvrdnju Dža'far al-Šādikovog sina, 'Abda Allāha al-Aftāha, da je imam. Međutim, njegova smrt, koja se dogodila ubrzo nakon smrti njegovog oca, navela ih je da prihvate Mūsu al-Kāzima. Videti M. G. S. Hodgson, "Ja'far al-Šādik," u *Encyclopaedia of Islam*, urednik P. Bearman, et al., Online, 2nd ed., (Leiden: E. J. Brill, 1960–2007), <http://dx.doi.org/myaccess.library.utoronto.ca/10.1163/1573-3912_islam_SIM_1922>; Abū 'Abd Allāh Ja'far b. Aḥmad al-Aswad Ibn al-Haytham, *Kitāb al-Munāzarāt* [*The Advent of the Fatimids: A Contemporary Shi'i Witness*], urednici i prevodioci Wilferd Madelung and Paul E. Walker (London: I. B. Tauris u saradnji The Institute of Ismaili Studies, 2000), urednik 35–37, prevodilac 90–92; Hossein Modarressi, *Crisis and Consolidation in the Formative Period of Shi'ite Islam: Abū Ja'far ibn Qiba al-Rāzī and his Contribution to Imāmite Shi'ite Thought* (Princeton: Darwin, 1993), 53ff; Farhad Daftary, *The Ismā'īlīs: Their History and Doctrines* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 94.

³ Rani sektaši su retko upotrebljavali ovu imenicu i ona potiče od jeresiografa. Cf. *Ismā'īlīs*, 93. Ova grupa je poznata pod većim brojem različitih imena u ranoj literaturi. Npr., Nizām al-Mulḳ (umro 485/1092) spominje deset imena koja su specifična za različita područja, Ismā'īlī (Alep i Kairo), Karmaṭī (Bagdad, Transoksijsana i Gazni), Mubārakī (Kufa), Rāvandī i Burku'ī (Basra), Khālafī (Raj), Muḥammire (Džurdžān), Mubajjīde (Sirija), Sa'īdī (Magreb), Džanābī (Lahsa i Bahrein) i Bāṭinī. Vidite Nizām al-Mulḳ, *Siyar al-Mulūk or Siyāsatnāma* (*The Book of Government or Rules for Kings*), prevodilac Hubert Darke, drugo izdanje, (London: Routledge and Kegan Paul, 1978) str. 231.

Ghazālī (umro 505/1111) spominje Bāṭinijje, Karāmiṭe, Khurramijje ili Khurramdīnijje, Bābakijje, Muḥammire, Sab'ijje, Ismā'īlijje i Ta'limijje. Citirano u Henry Corbin, „The Ismā'īlī Response to the Polemic of Ghazālī“, u *Ismā'īlī Contributions to Islamic Culture*, urednik Seyyed Hossein Nasr, prevodilac James W. Morris, (Tehran: Imperial Iranian Academy of Philosophy, 1977) str. 74. Ime jednog dela zajednice koje je postalo izuzetno zloglasano, Karāmiṭi, je često bilo upotrebljeno na ponižavajući i nepravilan način, odnoseći se na celu zajednicu. Dodatno, zlonamerni istorijski izvori informacija se često obraćaju Ismailima na uvredljiv način, koristeći ime *malāḥide*, koji znači apostati ili jeresi. Ovo ponižavajuće ime su koristile različite muslimanske grupe kada su se obraćale svojim neprijateljima, ali izgleda da se već u vreme Alamūta najviše koristilo za Ismailije. Vidite Wilferd Madelung, „Mulḥid“, u *Encyclopaedia of Islam*, urednik P. Bearman, et al., online, drugo izdanje (Leiden: E. J. Brill, 1960–2007). Npr., Mīrkhvānd tvrdi da je ovo ime bilo izuzetno upotrebljeno prema ovoj zajednici. Vidite Muḥammad b. Khwāndshāh Mīrkhwānd, *Rawḍat al-ṣafā' fī sirat al-anbiyā' wa-al-mulūk wa-al-khulafā'*, urednik Riḍā Qulī Khān, 10 knjiga (Tih-rān: n. p., 1338–1339 HS/1959–1960 CE), knj. 9, 114, *Rawḍat al-ṣafā' fī sirat al-anbiyā' wa-al-mulūk wa-al-khulafā'* (*Le jardin de la pureté; Contenant l'histoire des Prophètes, des Rois et des Khalifes; Par Mohammed, fils de Khavemdschah, connu sous le nom de Mirkhond*), urednik i prevodilac Am. Jourdain, knj. 9 (Paris: L'Institut Impérial de France, 1813), 155.

Većina ovih imena su neprecizna, neka polemička a neka su spoj više grupa koje nemaju veze jedna sa drugom. U ranom periodu ismailijska zajednica je često koristila za samu sebe ime *al-da'vat al-hādija*, „Poziv koji Pravilno Vodi“ ili jednostavno *al-da'va*, „Poziv“. Isto se nalaze imena kao *ahl-i ḥakk* ili *ahl-i ḥakikat*, „ljudi istine“ upotrebljena u oblastima gde je glavni jezik perzijski; *Mavlā'ī*, „gospodovi sledbenici“ u Hunzi, Gilgitu i Čitralu; *Pandžtanī* „sledbenici petorice“, tj., Muḥammed, 'Alija, Fāṭima, Al-Ḥasan i Al-Ḥusejn u delovima Centralne Azije; i *Satpanthī* „pristalice puta istine“, *Khvādža (Khodža)* „poštovani“, Šamsī „pristalice Pir Šamsa“ i *Mu' mini (Momne)* „verni“ u Južnoj Aziji.

Ime koje se danas najviše upotrebljava u akademskim krugovima, Ismā'īlijje, retko je bilo korišćeno u ranoj zajednici. Deluje da potiče od ranih jeresiografa, naročito Al-Navbaktī i Al-Kummī. Povrh toga, ova klasifikacija nije precizna. Iako vrlo jasno ukazuje da je ova zajednica prihvatila Dža'far al-Šādikov izbor Ismā'īla preko Mūse al-Kāzima kao svog imamskog sledbenika, istorijski scenario nije toliko precizan. Mora da se ima na umu da čak i među grupama koje su prihvatile Mūsu al-Kāzima kao Imama, ima onih koji su tvrdili da je Ismā'īl bar bio Imam pre Mūse, naročito zbog Dža'far al-Šādikovog ličnog izbora. Prema tome, i oni su imali pravo da se zovu Ismā'īlijje. Kasnije, Dvanaestoro-imamski naučnici su zbog ovog sledstva (i zbog prenosa imamstva od 'Abda Allāha al-Afṭāḥa do Mūse al-Kāzima) prihvatili doktrinu da imamstvo ne može da se prenosi od jednog brata do drugog, osim slučaja Al-Ḥasana i Al-Ḥusejna. Ova tradicija je citirana od strane poznatog jeresiografa Navbaktīja i više drugih. Opširnije objašnjenje potražite kod Abdulaziz Abdulhussein Sachedina, *Islamic Messianism: The Idea of Mahdi in Twelver Shi'ism*, urednik G. M. Wickens i R. M. Savory (Albany: State University of New York Press, 1981), 44–45.

Međutim, termin Ismaili ima veći broj prednosti, od kojih je sigurno vredna njegova

naslednike mlađeg postali poznati po imenu Ithnā'asharije ili Dvanaestoro – imamskih shī'ita, posle nestanka njihovog dvanaestog Imama.

Ismailijski imam Abd Allāh al-Mahdī (umro 322/934) je 297/909. godine uspostavio Fāṭimidski kalifat. Na vrhuncu njihove moći, Fāṭimidski kalifi su posedovali celu Severnu Afriku, Egipat, Siciliju, Afričku obalu na Crvenom moru, Jemen, Siriju, Palestinu i Hidžaz u kome su sveti gradovi Meka i Medina. Jedan aspekt ismā'īlizma koji je vredan pažnje je njegov poziv (*da'va*) da se prihvati savremeni Imam. Radovi Fāṭimidskih intelektualaca, uključujući ličnosti kao Abū Ja'kūb al-Sidžistānī (umro posle 361/971), Kāḏī al-Nu'mān (umro 363/974), Ḥamīd al-Dīn al-Kirmānī (umro posle 411/1020), Al-Mu'ajjad fi al-Dīn al-Šīrāzī (umro 470/1078) i Ḥakīm Nāšir-i Khusrav (umro posle 462/1070), svi naglašavaju važnost shvatanja sveta i vere kroz održavanje ravnoteže između spoljašnje, fizičke, literalne i očigledne forme (njihove *zāhire*) i ezoterične, duhovne, simbolične i intelektualne realnosti (njihove *bāṭine*). Proces otkrivanja ove druge realnosti iz prvih formi je poznato po imenu *ta'vīl*, ili simbolično tumačenje. Ovaj rad istražuje način na koji je simbolično tumačenje (*ta'vīl*) upotrebljeno u vezi ideje Sabata.

česta upotreba u akademskim krugovima. Povrh toga, nije bio odbijen od strane samih Ismailija. 'Alī b. Muḥammad b. Valīd (umro 612/1215), peti dā'ī Musta'lianskih Ismailija, odgovara na Al-Ghazālījev žestok napad Ismailija i komentariše Ghazālījevu upotrebu imena sa kojima se odnosio prema njima u svom radu *Sramote Bāṭinija i Vrline Mustazhirija* (*Kitāb Faḏā' ih al-Bāṭinija va Faḏā' il al-Mustazhirija*). U vezi termina Ismāīlijje, on se pohvali na sledeći način:

Ovo ime označava one čije [duhovno] poreklo potiče od Mawlāna [sic, Mawlānā] Ismā'īla ibn Dža'fara al-Šādika, ibn Muḥammada al-Bākira, ibn 'Alīja Zajna al-Ābidīna, ibn al-Ḥusajna al-Takīja, ibn Alīja al-Murtaḏā al-Vašīja. To je naše urođeno ime. To je naša čast i slava ispred svih ostalih grana islama, pošto mi stojimo na Putu Istine dok pratimo naše vođe i Imame.

Mi pijemo sa fontane obilja i mi se čvrsto pridržavamo putokaza njene valāje. Dakle, oni nam omogućue da se popnemo od jednog ranga do drugog na putu ka približenju [Bogu] i nadmoćnosti. Prevedena na engleski u Corbin "Ismā'īlī Response," 74–75. Isto vidite Ismail K. Poonawala, „An Ismā'īlī Refutation of al-Ghazālī“ (rad izložen na 30-om Internacionalnom Kongresu za Humanističke nauke u Aziji i Severnoj Africi, Meksiko Siti, Avgust 1976), 131–134. Značajno je da je ovo ime u upotrebi u zajednicama koje smatraju da su naslednici tradicije potomaka Imama Ismā'īla. Dakle, ovaj termin će biti upotrebljen u ovom radu, uprkos svih mana koje smo prethodno nabrojali.

Uloga simboličnog tumačenja (*ta'vila*) u učenju o sabatu

Avramove vere dele zajedničko verovanje da je svet stvoren za šest dana i da sedmi dan, Sabat, ima svetu auru koja zaslužuje izuzetno duboko poštovanje i pobožnost. Razmišljajući o ovom verovanju istaknuti ismailijski dostojanstvenik Al-Mu'ajjad fi'l-Din Širazi, primećuje da su oni koji egzoterično tumače ovu doktrinu veoma nespretni u svojim objašnjenjima. Oni pokazuju nerazumevanje svetih pisama, tako što zamenjuju njihove iskaze, koji su očigledno simbolični po Al-Mu'ajjadovom mišljenju, sa grubim i doslovnim verovanjima o stvaranju fizičkog sveta u toku šest perioda od dvadeset četiri sata. Al-Mu'ajjad smatra da je vreme određeno prema kretanjima nebeskih tela, izlaskom i zalaskom sunca ukazujući ljudima na prolazak dana. Prema tome, ako se stvaranje još nije dogodilo, ako Bog još nije oblikovao sunce, zemlju i nebeska tela, kako mogu ovi stihovi da se odnose na prolazak vremena po konvencionalnoj definiciji? Naš mudri mislilac je još manje impresioniran sa onima koji tvrde, citirajući odlomak Kur'ana, da stvaranje nebesa i zemlje Bogu uzme šest dana, od kojih svaki traje hiljadu godina.⁴ On misli da Stvoritelj, koji je svemoćan, sigurno nije ograničen vremenom u svom stvaranju; kao što sam Bog kaže u Kur'anu: „Naređenje naše je samo jedna Reč, kao treptaj oka“ (54: 50).⁵ Dakle, naš mislilac smatra da mora da postoji dublji smisao šestoga dana stvaranja i da je uloga *ta'vila*, ili ezoteričnog tumačenja svetoga pisma, da otkrije taj smisao.⁶

U svom remek-delu *ta'vila* Al-Mu'ajjadov savremenik Nāšir Hosrov tumači ideje na kojima počiva ova duhovna hermeneutika na sledeći način:

⁴ Ovo se odnosi na deo Kur'ana 32:5, „On svemu daje raspored od nebesa do zemlje; zatim će se to popeti do njega u jednom danu, kome je mera hiljadu godina po vašem računanju vremena“. Cf. 70: 4.

⁵ U vezi ovoga Nāšir Hosrov se potpuno slaže sa svojim prethodnikom i podjednako kritikuje takva površna tumačenja. Vidite *Jami 'al-hikmatayn*, urednici Henry Corbin i Muhammad Mo'in, *Le Livre Réunionissant les Deux Sages* (Tehran, 1953), str. 163–164.

⁶ Abu Nasr Hibat Allah al-Mu'ayyad fi'l-Din al-Shirazi, *Al-Majalis al-Mu'ayyadiyah*, urednik Hatim Hamid al-Din (Bombay, 1975), knj. 1, str. 358–359, *Al-Majalis al-Mu'ayyadiyah*, prevodioci Jawad Muscati i Khan Bahadur A. M. Moulvi, *Life and Lectures of the Great Missionary al-Mu'ayyad fi'l-Din al-Shirazi* (Karachi, 1950), str. 123–124.

U poukama se spominje da je Bog, neka je On uzvišen, započeo stvaranje sveta u nedelju, završio u petak i odmarao se u subotu. Značenje ove pouke je bilo skriveno od ljudi još od pradavnih vremena. Svi su je prihvatili u okviru svojih intelektualnih sposobnosti. Jevreji duboko poštuju Sabat i ne rade, jer Bog se odmarao tog dana. Međutim, oni ne shvataju da kada su Proroci ovo rekli, oni su hteli da ljudi razumeju da će po Božijem naređenju doći šest Proroka na ovaj svet koji će zahtevati od ljudi da rade. Kada dođe sedmi Prorok on se neće obratiti ljudima na isti način. On će ih nagraditi za njihov rad. Oni su taj dan nazvali Sabat i proglasili ga za sveti dan.⁷

Dakle, po *ta'vili*, ovi dani nemaju veze sa stvaranjem fizičkog sveta. Oni se odnose na stvaranje duhovnog kosmosa, koje je započelo sa Adamom, predstavljajući nedelju, prvi dan u nedelji i nastavlja se sa Noom, Avramom, Mojsijem i Isusom, koji redom predstavljaju ponedeljak, utorak, sredu, i četvrtak. Muhammed, koji predstavlja petak, je doveo ovo stvaranje do svog završetka.⁸ Ali završni dan tek treba da sledi, dan koji bi upotpunio duhovno stvaranje; dan koji nije namenjen za rad nego za dodelu nagrada i kazni. Ovaj dan je Sabat ili Gospod Vaskrsenja (*ka'im-i kijamat*).⁹

Ljudi čekaju dolazak Sabata, jer tog dana će se odmoriti oni koji su shvatili značenje ovih dana i koji su sa ovim znanjem radili da ispune (Prorokovo) naređenje. Oni koji teško rade u ovom fizičkom svetu i znaju ezoterični smisao tog rada danas bit će nagrađeni sutra u duhovnom svetu.¹⁰

U ismailijskom učenju dani stvaranja su veći ciklusi proročanstva. Značaj koji Bog ima u ovim svetim stihovima ne odnosi se na ograničene zemaljske pojave, nego na jedan svet od mnogo većeg značaja: svet vere. U prvom slučaju kretanja nebeskih tela označavaju vreme, u drugom

⁷ Nāṣir Khusraw, *Wajh-i din*, urednik Gholam Reza Aavani (Tehran, 1977), str. 65.

⁸ *Ibid.*, *Jami al-hikmatayn*, str. 163, 165. Cf. Henry Corbin, *Cyclical Time and Ismaili Gnosis* (London, 1983), str. 97. Iv Market razmatra neke misli Al-Kadija al-Nu'mana koje se odnose na ovu temu u sledećem radu: Yves Marquet, 'Le Qadi Nu'man a propos des heptades d'imams,' *Arabica*, XXV (1978), str. 225–232.

⁹ Nāṣir nam jasno prikazuje centralnu poziciju *ka'ima* i njegovu identifikaciju sa Sabatom u ilustraciji koncentričnih krugova koja se nalazi u sledećem delu: *Khwan al-ikhwan*, urednik Yahya al-Khashshab (Cairo, 1940), str. 155.

¹⁰ Nāṣir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 65.

slučaju ono je obeleženo dolascima Božijih glasnika, gospodara ciklusa (*sahiban-i advar*). Struktura ovih ciklusa je bila od velikog interesa ismailijskim naučnicima. Ovaj rad će da istražuje Nāšir Hosrovovo tumačenje ovih ciklusa, dana stvaranja sveta i njihov završetak koji je označen dolaskom Sabata.

Nebeski i zemaljski rangovi

Nāšir Hosrov smatra da je svet vere komponovan od dva dela, duhovnog i fizičkog. Duhovni svet, koji je van vremena i prostora, se sastoji od Univerzalnog Razuma i Univerzalne Duše. Ovaj svet prethodi nižem, fizičkom svetu i njegovim vremenskim ciklusima. Dva velika anđela duhovnog sveta nastaju ni iz čega i beskrajno su jednostavni.¹¹ Upravo sa ovim anđelima u fizičkom svetu se nalaze *natik* i *asas*, Glasnik (svetog otkrovenja) i Temelj (njegov ezoteričnog tumačenja).¹² *Natici* kojih ima šest i *ka'im* koji je sedmi su gospodari većih ciklusa ili što može da se nazove velikih dana. Ovi dani su sami podeljeni u sedam dana, manjih ciklusa koji su ciklusi Imama.¹³ Ovi periodi su ponekad razdvojeni tako što je veći ciklus *natika* nazvan *davr*, a manji ciklus Imama nazvan *ruzgar* ili *zamana*.¹⁴ Nāšir Hosrovov predak Abu Ja'kub Sidžistani nalazi šest imama između svaka dva *natika*, ali on smatra da će u periodu šestoga *natika* biti veliki broj imama pred dolazak gospodara Sabata, odnosno *ka'ima*.¹⁵ Po ovom pitanju on mora da je imao na umu poznatu pouku Proroka koju je Nāšir isto citirao: "Ako bi ostao samo jedan jedini dan u toku celog vremena Bog bi produžio taj dan dok se ne bi pojavio čovek među mojim potomcima koji bi ispunio zemlju sa pravičnošću

¹¹ Ibid., str. 72.

¹² Nāšir Khusraw, *Gushayish wa Rahayish*, urednik i prevodilac Hunzai, *Knowledge and Liberation: A Treatise on Philosophical Theology* (London, 1998), str. 58 (urednik), str. 93 (prevodilac). Cf. Corbin, *Cyclical Time and Ismaili Gnosis*, str. 184.

¹³ Međutim, u ciklusu proročanstva sedmi imam se popne do *natikovog* nivoa i zbog toga je više poznat po tom nazivu. Slično, sedmi imam u ciklusu imamstva se popne do *ka'imovog* nivoa i zbog toga je poznat po tom nazivu.

¹⁴ Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 13, 127, *Khwan al-ikhwan*, urednik Yahya al-Kashshab (Cairo, 1940), str. 86. Međutim, ova terminologija je promenljiva. Cf. Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 43, 335. *Asas* često dobija svoj vremenski period u ovim odlomcima, ali smatralo bi se da se njegov period poklapa sa periodom od *natika*.

¹⁵ Abu Ya'qub Sijistani, *Ithbat al-nubu'at*, urednik 'Arif Tamir (Beirut, 1966), str. 193.

i pravdom, iako je prethodno ispunjena zlom i nepravdom.”¹⁶ Taj posljednji dan, koji je produžen do dolaska *ka'ima*, je dan Muhammeda.

Svaki od sedam gospodara većih ciklusa predstavljaju sponu između duhovnog i fizičkog sveta. Tela su im zemaljska, ali njihove prefinjene duše pripadaju nebeskom carstvu. Kroz te prefinjene duše oni mogu da prihvate bogatstvo tog carstva i kroz njihova fizička tela oni prenesu to bogatstvo do fizičkog sveta. Međutim, Nāšir nas podseća da ljudski govor nikad ne može preneti realnost duhovnog sveta, samo ga može nagovestiti.¹⁷

U manjem ciklusu Imam i njegov *hudždžat*, ili dokaz, su uporednici *natika* i *asasa* u većem ciklusu. Dakle, u *ta'vilu* simboli koji se odnose na *natika* i *asasa* u većem ciklusu se odnose na isti način prema Imamu i *hudždžatu* u manjem ciklusu. Nāšir Hosrovov *ta'vil* koji se bavi *ezanom* ili pozivom na molitvu, može da služi kao primer. Dok se oglašava *ezan*, mujezin okrene svoje lice desno dok najavljuje „dođite na molitvu“ (*hajja 'alal-salat*) i okrene svoje lice levo dok najavljuje „dođite na spas“ (*hajja 'alal-falah*). Po Nāširovom tumačenju desna ruka označava *natika*, a leva *asasa*. Isto tako desna ruka označava Imama, a leva *hudždžata*. Time što mujezin kaže „dođite na molitvu“ i okrene lice na desno on nagoveštava da bi „vi trebali da prihvatite *natika* i Imama koji su gospodari *zahira*, ili egzoteričnog razumevanja, tako što ćete izgovoriti egzoteričnu molitvu“. Time što kaže „dođite na spas“ i okrene lice na levo mujezin nagoveštava da „kroz posmatranje znanja o realnosti (*hakikat*) vi bi trebali da prihvatite *asasa* i *hudždžata* koji su gospodari *batina* ili ezoteričnog razumevanja“.¹⁸

¹⁶ Nāšir Khusraw, *Rawshana' i-nama*, urednik Tahsin Yaziji (Tehran, 1373), str. 80, *Six Chapters or Shish fasl also called Rawshana'i-nama*, urednik i prevodilac Wladimir Ivanow (Leiden, 1949), str. 39 (urednik), str. 81 (prevodilac).

¹⁷ Nāšir Khusraw, *Rawshana' i-nama*, str. 76–77, *Six Chapters or Shish fasl also called Rawshana' i-nama*, str. 37–38 (urednik), str. 78–80 (prevodilac).

¹⁸ Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 149, cf. str. 157–158. U ovom odlomku, Hosrov tumači *ta'vil* koji se odnosi na *ruku'* (klanjanje sa kolenima na patosu u ritualnoj molitvi) kao stanje prepoznavanja *asasa* u većem ciklusu i *hudždžata* u manjem ciklusu, a *ta'vil* koji se odnosi na *sedždu* (padanje ničice ili prostraciju) tumači kao stanje prepoznavanja *natika* u većem ciklusu a Imama u manjem ciklusu. Moglo bi da se kaže da je Imam kao *natik* manjeg ciklusa. Nāšir upravo tvrdi, na str. 188 ovog dela, da je među sedam rangova manjeg ciklusa Imam *sukhan-go* što je perzijski naziv za *natika*.

Nāšir Hosrov nam objašnjava da isto kao što se ljudsko telo održava pomoću četiri elementa, zemlje, vazduha, vatre i vode, tako se i ljudska duša hrani sa četiri *hadda* ili duhovna dostojanstvenika koji su Univerzalni Razum, Univerzalna Duša, *natik* i *asas*. Dva od četiri elementa, vazduh i vatra, su fini, dok su druga dva, zemlja i voda, grubi. Isto tako su dva *hadda*, Razum i Duša, spiritualni, dok su druga dva, *natik* i *asas*, fizički. U smislu tela, ova druga dva su ljudska bića, a u smislu razuma i duše, oni su arhandeli.¹⁹ Kao što u rasponu jednog dana sjaj meseca nasledi svetlost sunca, tako i u većem ciklusu sunce predstavlja *natika* i mesec *asasa*, a u manjem ciklusu sunce predstavlja Imama i mesec *hudždžata*.²⁰

Univerzalni Razum, Univerzalna Duša, *džadd*, *fath* i *hajal*, takođe poznati kao Pero, Ploča, Serafiel, Mihael i Gabriel,²¹ pet su duhovnih *haddova* koji su večni i nepromenljivi. Ontološki, oni su izvan sveta ciklusa. Uporedo sa ovih pet duhovnih bića se nalaze *natik*, *asas*, Imam, *bab* (kapija)²² i *hudždžat* u fizičkom svetu. Oni su pet fizičkih *haddova* čiji status se nastavlja kroz svaki ciklus ili dan.²³ U vezi ovih pet duhovnih i

¹⁹ Ibid., str. 60–61.

²⁰ Ibid., str. 195.

²¹ Vidjeti u vezi ovoga Nāšir Khusraw, *Khwan al-ikhwan*, str. 170–171 (u ovom odlomku Nāšir opisuje poslednja tri spomenuta sa više detalja) i Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 232, 258, *Jami 'al-hikmatayn*, str. 109, 138, 155; Abu Ya'qub Sijistani, *Kitab al-iftikhar*, urednik Ismail K. Poonawala (Beirut, 2000), str. 116; ff. Cf. Paul E. Walker, *Early Philosophical Shiism* (Cambridge, 1993), str. 30, 110, 119 i Heinz Halm, *Kosmologie und Heilslehre der frühen isma'iliya: eine Studie über islamischen Gnosis* (Wiesbaden, 1978), str. 67–74, 206–209, ovo zadnje delo se u velikoj meri bavi sa *kitab al-iftikhar*.

²² Rasprava o ulozi *babe* je veoma interesantna. On je obično razmatran kao glavni *hudždžat*. Nāšir objašnjava da svaki od šest pravih Imama (očigledno onih koji su prethodili usponu *natika*) ima *baba* „ko ga nasleđuje u veri i ko je jedinstven u postizanju Božijeg naređenja tokom svog života“, *Wajh-i din*, str. 148. Prema tome je postavljeno pitanje ako to što 'ga nasleđuje u veri' znači da 'je njegov sledbenik u imamstvu' u kom bi slučaju *bab* morao da potiče iz porodice Imama. Naravno ova interpretacija možda nije pravilna, jer *vasi* je posmatran kao prorokov sledbenik ili naslednik, bez preuzimanja njegove proročanstvene pozicije i bez porekla iz prorokove porodice.

²³ Nāšir Khusraw, *Khwan al-ikhwan*, str. 174, *Rawshana' i-nama*, str. 72–73, *Six Chapters or Shish fasl also called Rawshana' i-nama*, str. 34 (urednik), str. 74 (prevodilac) Cf. Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 126, 198–199. Na stranici 126 neobično je što se *lahik* ili pomoćnik, odnosi na *da'ija*, prethodni termin je ime koje Nāšir obično upotrebljava za *hudždžata*. Termin *džanah* ili krilo je mnogo uobičajeniji naziv za *da'ija*. Moguće je da je reč *hudždžat* u ovom odlomku greška prilikom pisanja i da bi je trebalo zameniti

fizičkih pojava Prorok je rekao “Ja sam primio to (tj., božansku poruku) od petoro i preneo na petoro.”²⁴ Pet zemaljskih *haddova* su primaoci *taʿjida* ili duhovne inspiracije od nebeskih *haddova* (*hudud-i ʿulvi*), dok niži rangovi, tj., *daʿije*, veći i manji *maʿduni* (ovlašćeni) i *mustadžibi* (novajlije), nemaju pristup ovoj direktnoj duhovnoj inspiraciji i zbog toga su primaoci *taʿvila*.²⁵ Svaki rang ima ulogu imama ili vođe prema rangu ispod sebe. *Maʿdun* je imam *mustadžibima*, *daʿi* je imam *maʿdunima*, *hudždžat* je imam *daʿijama* i tako dalje. Na ovaj način, Nāšir shvata sledeću kurʿansku izreku: “Dan kad ćemo sazvati svo čovečanstvo sa njihovim Imamima” (17: 71).²⁶

Abu Jaʿkub Sidžistani objašnjava da sve što je stvoreno ima suštinu (*magz*). Ljudsko biće je suština među životinjama, ono je racionalna zver ili *natik-i zinda*. Ono je plod stvaranja; svaka prethodna forma je nagovestila dolazak ljudskog bića. Razuman govor je prepoznatljiva karakteristika čovečanstva, a misli koje ljudi izražavaju u toku ciklusa su nalik na mleko koje može da proizvede maslac, sadržan u mleku, kroz proces mućenja. Celokupnost ovih finih misli je oblikovana u jedinstvenu formu i ona je dodeljena određenoj osobi koja može da prenese drugima suštinu, koja je maslac iz mleka, ljudskog razuma. Ova osoba je ta kojoj je data misija proročanstva. Prorokove reči su ugrađene u srca njegovih sledbenika pošto su njegove reči veoma prihvatljive, predstavljajući vrhunac ljudske mudrosti.²⁷ Nāšir Hosrov nam objašnjava

sa rečju *bab*. Ovo bi omogućilo da termin *lahik* sačuva svoj tradicionalni smisao. Cf. Paul E. Walker, *The Wellsprings of Wisdom* (Salt Lake City, 1994), str. 19, 177 i Walker, *Early Philosophical Shiism*, str. 18.

²⁴ Nāšir Khusraw, *Rawshanʿi-nama*, str. 73, *Six Chapters or Shish fasl also called Rawshanaʿi-nama*, str. 35 (urednik), str. 75 (prevodilac); *Khwan al-ikhwan*, str. 174.

²⁵ Isto je moguće da *daʿi* prihvati *taʿjid*, ali ovo je neizvesna interpretacija. Vidite Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 126, 198–199 i uporedite sa *Wajh-i din*, str. 247, *Rawshanʿi-nama*, str. 73, *Six Chapters or Shish fasl also called Rawshanaʿi-nama*, str. 35 (urednik), str. 75 (prevodilac). Isto tako treba imati na umu da su sami *daʿiji* podeljeni u dve grupe, ograničeni *daʿiji* i neograničeni *daʿiji* i da ova razlika može značajno uticati na ovo pitanje. Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 255. Cf. Sijistani, *Kitab al-iftikhar*, str. 224–225.

²⁶ Nāšir Khusraw, *Rawshanaʿi-nama*, str. 74, *Six Chapters or Shish fasl also called Rawshanaʿi-nama*, str. 36 (urednik), str. 76–77 (prevodilac).

²⁷ Abu Yaʿqub Sijistani, *Kashf al-mahjub*, urednik Henry Corbin (Tehran, 1949), str. 69–70. I Korbin i Landolt u svojim prevodima tumače *mim*, čin, *kaf*, *lam* u ovom odlomku kao *mushkil*. Iako je ovo prihvatljivo, meni se *mušakkal* čini kao prikladnija interpretacija

va da je Prorok prihvatio celokupno znanje od Univerzalnog Razuma da bi mogao da prenese urođenim ali nepotpunim razumima ljudskih bića ono što im nedostaje, i na taj način da ih dovede do savršenstva.²⁸ Prorok, za razliku od drugih ljudskih bića, nije zavisn od nepotpunog razuma, nego je inspirisan od strane Gabriela, pouzdanog duha, koji je zauzvrat inspirisan od strane Univerzalnog Razuma.²⁹

Kao što smo prethodno spomenuli, gospodari ciklusa se prepoznaju po *ta'jidu*, duhovnoj inspiraciji koju prihvate od Univerzalne Duše kroz *džadd, fath* i *hajal*. U Nāšir Hosrovom *ta'vilu*, večernja molitva je simbol Univerzalne Duše. Posle *farza*, obaveznog dela ove molitve, slede šest *sunnatskih rak'ata*.³⁰ To označava da Univerzalna Duša inspiriše šest *natika* koji su pod njenim uticajem sa namerom da ljudima prenese njenu svetlost.³¹ Na sličan način, podnevna molitva je simbol *natika*. Na arapskom se ta molitva zove *zuhr*. *Natikova* obaveza je da donese ljudima egzoterično otkrovenje ili *zahir* (reč koja potiče od troslovnog korena, *za', ha', ra'*, također koren od *zuhr*). Pored toga, vreme ove molitve počinje šest sati posle izlaska sunca; to znači, dolazak savremenog *natika*, Muhammeda, se dogodi posle smrti šest imama Isusovog ciklusa, koji je bio sunce svog ciklusa.³²

Upoređujući ih međusobno gospodari ciklusa su nalik na dane u nedelji, svaki dolazi posle prethodnog, sa Adamom u mestu prvog dana i *ka'imom* u mestu Sabata. Međutim, između svaka dva *natika* se nalazi šest imama ili gospodara *ta'vila*. *Natici* su, u odnosu na gospodare *ta'vila*,

u ovom kontekstu. Vidite Abu Ya'qub Sijistani, *Kashf al-mahjub: Le Devoilement des Choses Cachées*, prevodilac Henry Corbin (Lagrasse, 1988), str. 103–104, “Kash al-Mahjub: Unveiling of the Hidden,” prevodilac Hermann Landolt u *An Anthology of Philosophy in Persia* (Oxford, 2001), knj. 2, str. 108.

²⁸ Vidite Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 61.

²⁹ Nāšir Khusraw, *Zad al-musafirin*, urednik Muhammad Badhl al-Rahman (Berlin, 1341/1923), str. 27, koja citira stihove Kur'ana 26: 192–195. Međutim, uporedite Nāšir Hosrovovo mišljenje kada se Prorokov *nutk* upotpuni prilikom dostignuća duhovnog *mi'radža*, on direktno prepozna Univerzalnu Dušu bez bilo kakvih posrednika; *Wajh-i din*, str. 138.

³⁰ *Rak'at* je deo muslimanske ritualne molitve.

³¹ Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 169–170.

³² *Ibid.*, str. 171–172.

kao svaki petak koji se nalazi u ciklusu od sedam dana.³³ Na arapskom jeziku petak je poznat kao *jaum al-džumu'a*, dan skupštine ili okupljanja, jer se tog dana svi ljudi iz zajednice okupe na jednom mestu. Na sličan način molitva petkom predstavlja *natika*, pošto je *natik* sedmi imam, koji je sakupio u sebi rangove svojih šest prethodnika.³⁴ Pre nego što *natik* dostigne svoju poziciju, on prvo prođe kroz rang *mustadžiba*, *ma'duna*, *da'ija*, *hudždžata*, itd., da bi tek na kraju dobio položaj *nabije* ili proroka.³⁵

Natici su gospodari otkrovenja (*tanzil*) i prenose svetlost Univerzalne Duše u fizičkoj formi tj., prenose parabole i simbole svetih knjiga. Ali svaki *natik* ima *vasija*, naslednika, koji započinje imamsku lozu. Ovi imami imaju obavezu prema *ta'vilu*, duhovnoj interpretaciji koja prevodi ove parabole i simbole u njihovu prvobitnu formu čiste svetlosti. Zbog toga Nāšir Hosrov objašnjava da kad Bog priča o Prorocima u Kur'anu 35: 25, on priča u množini. Ovo je zato što se *tanzil*, egzoterično otkrovenje, može predstaviti u više različitih formi. Međutim, kad u istom stihu priča o imamima, gospodarima *ta'vila*, on koristi jedninu nazivajući ih Blistava Knjiga. Ovo je zato što je *smisao* svih otkrovenja jedinstven, bez obzira na to što su izraženi na različite načine.³⁶ Adamov *vasi* je bio Sit, Noaov je bio Sim, Avramov je bio Ismail, Mojsijev je bio Aron, Isusov je bio Simon Petar i Muhammedov je bio Alija.³⁷

Svaki prorok, *vasi* i Imam ima dvanaest *hudždžata*, koji su ponekad nazvani dnevni *hudždžati*. Jedan od prorokovih dvanaest *hudždžata* je njegov *vasi*, jedan od *vasijevih* dvanaest *hudždžata* je Imam i jedan od Imamovih dvanaest *hudždžata* će biti njegov sledbenik.³⁸ Imajući to

³³ Ibid., str. 64. Zapazite da u šesnaestoj liniji treba da bude *imam* umesto *pejgamber*, po varijanti iz manuskripta A.

³⁴ Ibid., str. 186, 188.

³⁵ Ibid., str. 186–187.

³⁶ Ibid., str. 64. U ovom kontekstu imajte na umu Nāširovo shvatanje reči Imam koje smo prethodno opisali u vezi sa njegovim *ta'vilom* Kur'ana 17: 71.

³⁷ Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 64. Cf. Corbin, *Cyclical Time and Ismaili Gnosis*, str. 184.

³⁸ Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 251–252. U svom radu *Kitab al-rušd wa'l-hidaja*, Ibn Hawšab „Mansur al-Jaman“ se obično obraća prema dvanaest *natikovih* zamenika imenom *nakibi*, iako što prepoznaje da je *vasi* Prorokov *hudždžat*. Dvanaest *natikovih* *nakiba* pozivaju čovečanstvo da prati egzoterična učenja Proroka, a dvanaest *mutimm* *imamovih* *hudždžata* pozivaju čovečanstvo da prati ezoterična učenja Proroka. Vidjeti Ibn Hawšab, *Kitab al-rushd wa'l-hidaya*, prevodilac W. Ivanow, drugo revidirano izdanje, *Studies in Early Persian Ismailism* (Bombay, 1955), str. 33–46. Isti tekst obrađuje

u vidu Nāšir tumači sledeću pouku Proroka „Mesec Ramazana (šahr ramadan) je jedno od Božijih imena.“. Pošto su proroci, *avsija'* (množina od *vasi*) i imami koji pripadaju verskoj hijerarhiji „Božija imena“ tj., oni pomoću kojih se prepoznaje Bog, tako i mesec Ramazana mora da se odnosi na određenog verskog hijerarha.³⁹ Reč za mesec, šahr, takođe znači slava, prema tome ovaj hijerarh je poznat Bogu. Kur'an tvrdi sledeće: “U mesecu Ramazanu je počela objava Kur'ana, putokaz za čovečanstvo i jasan dokaz vođenja i Kriterijum (za razlikovanja dobra i zla)” (2: 185). Ovaj hijerarh je dakle taj preko koga je Bog otkrio Kur'an i koji uklanja dvosmislenost parabola Svetoga pisma. Prema tome, jasno je da je on *vasi*, 'Alija, gospodar *ta'vila*. Stoga, *asas* ili *vasi* imaju sličnu poziciju među dvanaest *hudždžata* kao što mesec Ramazana ima među dvanaest meseci.⁴⁰

U svom ciklusu *natic* odredi jednog *hadda* koji je *asas* i predstavlja temelj ezoteričnog tumačenja. Zatim, *asas* odredi sedam *haddova* ili sedam Imama koji će biti gospodari manjeg ciklusa. Svaki Imam odredi još jednog imama koji će biti njegov sledbenik.⁴¹ Imami slede jedan drugoga kao dani u nedelji. Kao što dani u nedelji imaju dvadeset četiri sata, tako i Imami imaju dvadeset četiri *hudždžata*. Dvanaest od njih su dnevni *hudždžati* i predstavljaju egzoterično razumevanje ili *zahir*, a drugih dvanaest su noćni *hudždžati* i predstavljaju ezoterično razumevanje ili *batin*.⁴² Imam pošalje dvanaest dnevnih *hudždžata* prema dvanaest klimatskih područja koja su među Ismailijima poznata kao *džazire* ili ostrva.⁴³ Kroz ovih dvanaest *hudždžata* se raširi po svetu svetlost *tavhida* ili Božije jedinstvenosti.⁴⁴ Svaki od ovih dvanaest *hudždžata* poseduje

hudždžatov prelazak prema rangu imama. Cf. Nāšir Khuraw, *Khwan al-ikhwan*, str. 244 u kojoj je reč *nakib* slično upotrebljen.

³⁹ U vezi ovoga vidjeti al-Mu'ayyad fi'l-Din Shirazi, *Al-Majalis al-Mu'ayyadiyah*, str. 202.

⁴⁰ Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 253–254. Nāšir Hosrov obrađuje veoma interesantan, iako enigmatičan, primerak ove teme u njegovom tumačenju *ta'vila* “Ku'ranske priče o Josifu”, vidjeti Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 184–185, 252. Cf. Ja'far b. Mansur al-Yaman, *Al-'Alim wa'l-ghulam*, urednik i prevodilac James Winston Morris, *The Master and the Disciple* (London, 2001), str. 32 (urednik), str. 99 (prevodilac).

⁴¹ Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 326–327.

⁴² *Ibid.*, str. 225, 252, 259–260.

⁴³ *Ibid.*, str. 229, 275.

⁴⁴ *Ibid.*, str. 331.

trideset *da'ija* kao što svaki od dvanaest meseci ima trideset dana.⁴⁵ Takođe, Nāšir izdvaja specijalnu vrstu od četiri *hudždžata* koji se nikada ne odvajaju od Imama. Pre nego što prime poruke od Imama ljudi moraju da prođu kroz posredništvo ovih *hudždžata*, kao što hodočasnici koji žele da dostignu svetište ili Ka'bu moraju proći kroz jedan od njenih četiri *mikata* ili ulaza i obući *ihram*, hodočasničku odeću koja simboliše preuzimanje osvećenog stanja.⁴⁶

Gospod vaskrsenja

Pre dolaska sedmog ciklusa, kojim vlada *ka'im*, pojavljuje se *ka'imov lahik*, njegov *hudždžat*.⁴⁷ Ovo je vredno naše pažnje, jer Imamov *hudždžat* je obično i njegov savremenik. Međutim, *ka'imov hudždžat* je glasnik dolaska Sabata. Pretpostavlja se da stih iz Kur'ana, "Noć moći (*lajlat al-kadr*) je bolja nego hiljadu meseci" (97: 3), se odnosi na njega i ukazuje da je njegovo znanje veće nego znanje hiljadu imama, iako, naravno, svi pripadaju istom rangu.⁴⁸ Izgleda da je Nāšir posmatrao sledbenike *ka'ima* kao njegove *halife* i on dodeljuje poseban rang ovoj funkciji.⁴⁹ Zato on objašnjava da je savremeni ciklus Muhammeda sastavljen iz dva dela – deo *avlija'* ili imama i deo *halifa*.⁵⁰ Istovremeno, Nāšir posredno

⁴⁵ Ibid., 178. Bayard Dodge, „The Fatimid Hierarchy and Exegesis“, *The Muslim World*, 50 (160), str. 133, spominje da svaki *hudždžat* u *džaziri* poseduje trideset *nakiba* od kojih svaki ima dvadeset četiri *da'ija* – dvanaest dnevnih i dvanaest noćnih. Na žalost, lokacija ove informacije nije spesifikovana.

⁴⁶ Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 264. Takođe, Ibn Havšab spomene „četiri svete svetiljke“ kad citira sledeći stih iz Kur'ana: „Zaista, broj meseci u Božijem pogledu je dvanaest – upravo kako je odredio na dan kad je stvorio nebesa i zemlju. Među ovima, četiri su sveti...“ (9: 36). Vidjeti: Ibn Hawshab, *Kitab al-rushd wal-hidaya*, str. 47. Neobična je ova napomena četiri *mikata* umesto tradicionalnih pet. Po autoritetu imama Al-Sadika tradicionalnih pet nabraja Al-Kadi al Nu'man, vid.: Al-Qadi Abu Hanifa al-Nu'man b. Muhammad, *Ta'wil ad-Da'a'im*, urednik Asaf A. A. Fyze (Cairo, 1951–1961), str. 297. Al-Qadi Abu Hanifa al-Nu'man b. Mihammad, *Ta'wil ad-Da'a'im*, urednik Muhammad Hasan al-A'zami (Cairo, 1967–1969), str. 157–163 nije razjašnjeno ovo pitanje, jer *ta'vil* koji se ovde nalazi je drugačiji od Nāširovog. Cf. A. J. Wensinck, J. Jomier, 'ihram,' *Encyclopaedia of Islam*, drugo revidirano izdanje, CD-ROM verzija 1.0 (Leiden, 1999).

⁴⁷ Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 261.

⁴⁸ Ibid., str. 176, 261.

⁴⁹ Ibid., str. 153, 176.

⁵⁰ Ibid., str. 248, čitajte *hulafa'* umesto *halakan* po prethodnoj varijanti iz manuskripta A.

aludira da je sedmi imam, Muhammed b. Isma'il, imao rang *kijamata*, iako se ime ovog imama ne spominje eksplicitno.⁵¹

Po Nāširovom tumačenju presto koji se spominje u poznatom kur'anskom stihu: "Gle! Vaš Gospod je Bog, On koji je stvorio nebesa i zemlju za šest dana. Zatim je zaposeo presto." (7: 54) je simbol *ka'ima* koji je Božiji presto. Božije preuzimanje prestola je ispunjenje njegovog naređenja u vezi *ka'im-i kijamata* koji je bio stvoren kada je prošlo šest dana. U ovom kontekstu Bog proglasi sledeće: "Čije je carstvo danas? Pripada Bogu – Jedinom, Svemoćnom!" (40: 16).⁵²

Prema mišljenju Nāšira Hosrova, svet je bio stvoren kroz aktivnosti Univerzalne Duše zbog jednog jedinog razloga, da bi se rodilo perfektno dete, a to je *ka'im*.⁵³ Kur'an opisuje šest stepena u procesu ljudskog rođenja:

*Mi smo stvorili čoveka od izvađene gline
zatim ga postavili, samo jedna kap (sperme), u sigurno mesto
zatim smo od te kapi stvorili ugrušak
zatim smo od ugruška napravili tkivo
zatim smo od tkiva stvorili kosti
zatim smo odeli kosti sa mesom
Zatim smo ga, kao novo stvorenje, oživeli – neka je blagosloven Bog,
najbolji stvoritelj!* (23: 12–14)

Ovih šest faza su nalik na šest *natika* koji prethode dolasku *ka'ima* koji je 'novo stvorenje,' odnosno *natik* koji sledi svoje prethodnike ali je drugačiji po tome što je uveo Veliko Vaskrsenje.⁵⁴ Kada se mujezin okrene prema *kibli* da bi izgovorio *ezan*, to se simbolično odnosi na *natikovo* prizivanje čovečanstva ka Gospodu Vaskrsenja koga predstavlja *kibla*.⁵⁵ Poslepodnevna molitva predstavlja *asasa*. Počne kada su senke

⁵¹ Ibid., str. 104–105, Abu Ja'kub Sidžistani spominje sličnu doktrinu u njegovom još neobjavljenom delu, *Kitab al-makalid*, vidite Walker, *Early Philosophical Shiism*, str. 140.

⁵² Nāšir Khusraw, *Jami' al-hikmatayn*, str. 165.

⁵³ Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 97. Vidjeti takođe Corbin, *Cyclical Time and Ismaili Gnosis*, str. 99–100, 113.

⁵⁴ Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 256. Isti simbolizam je ponovljen kod Abu Ja'kuba Sidžistanića; videti: Walker, *Early Philosophical Shiism*, str. 141. Cf. Sami Nasib Makarem, *The Political Doctrine of the Ismailis* (Beirut, 1972), str. 31–34.

⁵⁵ Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 148–149.

svih stvari jednake njihovoj pravoj visini, predstavljajući jednakost egzoteričnog i ezoteričnog razumevanja (*zahir* i *batin*) u vreme *asasa*. Opadanje sunca na kraju ovog perioda predstavlja slabljenje *natikovog zahira*, kraj *asasovog* ciklusa i dolazak *ka'ima*.⁵⁶ *Vitr* molitva predstavlja *ka'ima* i ona se odvija usred noći, posle završetka svih ostalih molitvi. Ovo simboliše da će ljudi na Dan Vaskrsenja prestati da poštuju sve fizičke *haddove* osim samog *ka'ima*.⁵⁷ Nāšir Hosrov tumači *ta'vil* poznate pouke Proroka „Dobrota je zapetljana u grivi konja sve do Dana Vaskrsenja“, kroz svoje komentare da *da'va*, okupljanje čovečanstva, ne može biti odvojeno od *hudždžata*, koji su predstavljeni kao konji ili od *da'ije* koji su predstavljeni kao grive, sve dok se ne pojavi *ka'im*.⁵⁸ *Vitr* molitva je sastavljena od tri dela ili *rak'ata*, koji ukazuju da i *ka'im* ima tri ranga koji su proročanstvo (*nubuvvat*), nasledstvo (*vasajat*) i vaskrsenje (*kijamat*). To što je jedan od *rak'ata* izgovaran odvojeno od druga dva ukazuje da *ka'im* ima rang koji ni *natik* ni *asas* nisu imali.⁵⁹ Nāšir Hosrov razjasni ovu razliku u rangovima među sedam dana ili gospodara ciklusa, tako što aludira na kur'anski pojam sedam nebesa. On objašnjava da šest planeta,⁶⁰ koje su vidljive golim okom – Saturn, Jupiter, Mars, Venera, Merkur i Mesec – su slične po tome što zrače svetlost. Međutim, samo sedma, samo sunce zrači i svetlost i toplotu. Povrh toga, ostalih šest planeta nestanu sa vidika u prisustvu sunca. Takvo je mesto *ka'ima* među *naticima*.⁶¹

Id al-Adha, praznik žrtve⁶² i molitva koja je izgovarana u ovoj prilici⁶³ predstavljaju *ka'ima*. On je gospodar dva sveta, zahvaljujući tome što je razotkrio unutrašnji značaj svetoga pisma i vernike spasio od bede neznanja pronalazeći simbole u njihovim skrovištima i objašnjavajući ih. To što je izraz „Bog je najveći“ (*Allahu akbar*) ponavljan pet puta pre praznične molitve ukazuje da za vreme *ka'imovog* ciklusa vernici

⁵⁶ Ibid., str. 172.

⁵⁷ Ibid., str. 276.

⁵⁸ Ibid., str. 276.

⁵⁹ Ibid., str. 176.

⁶⁰ Naravno, reč 'planeta' je ovde upotrebljena u tradicionalnom a ne modernom smislu.

⁶¹ Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 245, *Jami' al-hikmatayn*, str. III–II2.

⁶² Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 192.

⁶³ Ibid., str. 152.

prihvate dobrobit direktno od pet duhovnih *haddova*: Univerzalnog Razuma, Univerzalne Duše, *džadda*, *fatha* i *hajala*.⁶⁴ *Ta'vil* ponavljanja *Allahu akbar* pred praznične molitve je tumačen kroz shvatanje da će sveto jedinstvo i veličanstvo Boga biti otkriveno ljudima kroz *ka'im*.⁶⁵

Ka'im potiče od potomaka *asasa*⁶⁶ i predstavlja vrhunac i cilj stvaranja sveta. Zbog njega se Univerzalna Duša upotpuni i dostigne rang Univerzalnog Razuma, što dovede do uništenja fizičkog sveta.⁶⁷ Zbog ovoga su u sedećoj molitvi *vitra* dva *rak'ata*, predstavljajući dva duhovna *hadda*, izgovarana kao jedan. Ovo ukazuje da je *ka'im* spojio dva duhovna *hadda* na takav način da među njima nema razdvajanja.

Po mišljenu Nāšira Hosrova Bog je obavio stvaranje sveta vere u šest dana, u ciklusima Adama, Noa, Avrama, Mojsija, Isusa i Muhammeda. Međutim, Sabat ili sedmi dan će biti takav da mudri dostignu blaženstvo, istina će biti večno uspostavljena, tama neznanja će biti odagnata u svetlost znanja, „i zemlja će blistati u svetlosti svog Gospoda“ (39: 69).⁶⁸ Međutim, Nāšir nam skreće pažnju da ovaj stih iz Kur'ana ukazuje da je sadašnji svet obuhvaćen tamom, jer koji bi onda bio smisao da ga osvetljavamo u budućnosti? On naglašava da se Kur'an sigurno ne odnosi na fizičku svetlost, koje ima u obilju, nego na duhovnu svetlost koja će prekriti svet vere u vreme *ka'imovog* dolaska. Ali, kao što u svom radu, *Džami' al-hikmatajn*, Nāšir zaključuje diskusiju ove teme, „Ovo je suptilna aluzija samo za mudre.“⁶⁹

S engleskog preveo: Filip Anđelković

⁶⁴ Ibid., str. 193.

⁶⁵ Ibid., str. 192–193.

⁶⁶ Ibid., str. 176.

⁶⁷ Ibid., str. 177, Nāšir Khusraw, *Rawshana'i-nama*, str. 81, *Six Chapters or Shish fasl also called Rawshana'i-nama*, str. 40 (urednik), str. 82 (prevodilac)

⁶⁸ Nāšir Khusraw, *Wajh-i din*, str. 165–166.

⁶⁹ Nāšir Khusraw, *Jami' al-hikmatajn*, str. 166.

Bibliografija

- Abū ‘Abd Allāh Ja‘far b. Aḥmad al-Aswad Ibn al-Haytham, 2000., *Kitāb al-Munāzarāt (The Advent of the Fatimids: A Contemporary Shi‘i Witness)*, urednici i prevodioci Wilferd Madelung i Paul E. Walker, London: I. B. Tauris u saradnji sa Institute of Ismaili Studies.
- Corbin, Henry, 1977., “The Ismā‘īlī Response to the Polemic of Ghazālī”, u: *Ismā‘īlī Contributions to Islamic Culture*, urednik Seyyed Hossein Nasr, prevodilac James W. Morris, Tehran: Imperial Iranian Academy of Philosophy.
- Corbin, Henry, 1983., *Temps cyclique et gnose Ismaélienne*, urednici Elizabeth Brine i James Morris, prevodioci Ralph Manheim i James W. Morris, *Cyclical Time and Ismaili Gnosis*, Islamic Texts and Contexts, London: Kegan Paul International u saradnji sa Islamic Publications.
- Farhad Daftary, 1990., *The Ismā‘īlīs: Their History and Doctrines*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dodge, Bayard, “The Fātimid Hierarchy and Exegesis”, *The Muslim World*, April 1960, 50, br. 2: 130–139.
- Halm, Heinz, 1978., *Kosmologie und Heilslehre der frühen ismā‘īliya: eine Studie über islamischen Gnosis*, Wiesbaden: Franz Steiner.
- Ibn Ḥawshab (Maṣṣūr al-Yaman, pseud.), Abū‘l-Qāsim al-Ḥasan b. Faraḥ (Faraḥ), 1955. *Al-Ruḥd wa‘l-hidāyah*, u: *Studies in Early Persian Ismailism*, urednik i prevodilac Vladimir Ivanow, *The Book of Righteousness and True Guidance*, drugo izdanje, 29–59, Mumbai: Ismaili Society.
- Ja‘far ibn Maṣṣūr al-Yaman, Abū‘l-Qāsim, 2001., *Al-‘Ālim wa‘l-ghulām*, urednik i prevodilac James Winston Morris, *The Master and the Disciple: An Early Islamic Spiritual Dialogue*, Ismaili Texts and Translations 3. London: I. B. Tauris u saradnji sa Institute of Ismaili Studies.
- Makarem, Sami Nasib, 1972., *The Doctrine of the Ismailis*, Beirut: Arab Institute for Research and Publishing.
- Marquet, Yves, “Le Qāḍī Nu‘mān à propos des heptades d’Imāms”, *Arabica*, Septembar 1978, 25, br. 3, str. 225–232.
- Mīrkhwānd, Muḥammad b. Khwāndshāh, 1338–1339 HS/1959–1960 CE., *Rawḍat al-ṣafā’ fī sirat al-anbiyā’ wa-al-mulūk wa-al-khulafā’*, urednik Riḍā Qulī Khān, deseta knjiga, Tīhrān: bez obeleženih stranica.
- Modarressi, Hossein, 1993., *Crisis and Consolidation in the Formative Period of Shi‘ite Islam: Abū Ja‘far ibn Qība al-Rāzī and his Contribution to Imāmite Shi‘ite Thought*, Princeton: Darwin.
- Al-Mu‘ayyad fī‘l-Dīn al-Shīrāzī, Abū Naṣr Hibat Allāh ibn Abī ‘Imrān Mūsā, 1950., *Al-Majālis al-Mu‘ayyadiyah*, urednici Jawad Moulvi Muscati i Khan Bahadur, prevodioci Jawad Muscati i Khan Bahadur A. M. Moulvi, *Life and Lectures of the Grand Missionary al-Muayyad-fid-Din al-Shirazi*, Karachi: Ismailia Association of W. Pakistan.
- Al-Mu‘ayyad fī‘l-Dīn al-Shīrāzī, Abū Naṣr Hibat Allāh ibn Abī ‘Imrān Mūsā, 1395 AH/1975 CE., *Al-Majālis al-Mu‘ayyadiyah: al-mi‘ah al-ūlā*, urednik Hātīm Ḥamid al-Dīn, treća knjiga, Knj. 1. Būmbāy: bez obeleženih stranica.
- Al-Mulk, Niẓām, 1978., *Siyar al-Mulūk or Siyāsatnāma (The Book of Government or Rules for Kings)*, prevodilac Hubert Darke, drugo izdanje, London: Routledge and Kegan Paul.

- Nāšir-i Khusraw, Ḥakīm Abū Muʿīn, 1998., *Gushāyish ū rahāyish*, urednik i prevodilac Faqīr M. Hunzai, *Knowledge and Liberation: A Treatise on Philosophical Theology; A New Edition and English Translation of the Gushāyish wa-Rahāyish*, London: I. B. Tauris in association with Institute of Ismaili Studies.
- Nāšir-i Khusraw, Ḥakīm Abū Muʿīn, 1940., *Khwan al-ikhwan*, urednik Yahya al-Khashshab, Cairo.
- Nāšir-i Khusraw, Ḥakīm Abū Muʿīn, 1949., *Rawshanāʾī nāmāh (Shish Faṣl)*, urednik i prevodilac Wladimir Ivanow, *Six Chapters or Shish Faṣl also called Rawshanaʾī-nama*, The Ismaili Society, Series B 6. Leiden: E. J. Brill for the Ismaili Society.
- Nāšir-i Khusraw, Ḥakīm Abū Muʿīn, 1397 AH/2536 Shāhinshāhī/1977 CE., *Wajh-i dīn*, urednik Ghulām Riḏā (Gholam Reza) Aʿwānī (Aavani), *Majmūʾah-yi āthār-i marbūṭ bih-tafakkur-i Ismāʾīlī* 34. Tihrān: Anjuman-i Shāhanshāhī-yi Falsafah-yi Irān.
- Nāšir-i Khusraw, Ḥakīm Abū Muʿīn, *Jāmiʾ al-ḥikmatayn*, 1953., urednici Henry (Hanrī) Corbin (Kurbīn) i Moh. (Muḥammad) Moʿīn (Muʿīn), *Kitāb-e Jamiʾ al-Hikmatayn: Le livre réunissant les deux sagesse; ou harmonie de la philosophie Grecque et de la théosophie Ismaélienne*. Bibliothèque Iranienne 3, Tehran: Département d’Iranologie de l’Institut Franco-Iranien, preštampano, 1984.
- Nāšir-i Khusraw, Ḥakīm Abū Muʿīn, 1359 AH/1940 CE., *Khwān al-Ikhwān*, urednik Yaḥyā al-Khashshāb, Al-Qāhirah: Institut Français d’Archéologie Orientale.
- Nāšir-i Khusraw, Ḥakīm Abū Muʿīn, 1341 AH/(1923 CE), *Zād al-Musāfirīn*, Berlin: Kaviani.
- Al-Nuʿmān, al-Qāḏī Abū Ḥanīfah ibn Muḥammad, 1951., *Daʾāʾim al-Islām wa-dhikr al-ḥalāl waʾl-ḥarām waʾl-qaḏāyā waʾl-aḥkām*, urednik Āṣaf ibn ʿAlī Aṣghar (Asaf A. A.) Fayḏī (Fyzee), 3 knjige. Knj. 1. Al-Qāhirah: Dār al-Maʿāri.
- Al-Nuʿmān, al-Qāḏī Abū Ḥanīfah ibn Muḥammad, 1961., *Daʾāʾim al-Islām wa-dhikr al-ḥalāl waʾl-ḥarām waʾl-qaḏāyā waʾl-aḥkām*, urednik Āṣaf ibn ʿAlī Aṣghar (Asaf A. A.) Fayḏī (Fyzee). 2 knjige, 2-a knj., Al-Qāhirah: Dār al-Maʿārif.
- Al-Nuʿmān, al-Qāḏī Abū Ḥanīfah ibn Muḥammad, 2006 CE/1426 AH., *Taʾwīl al-daʾāʾim*, 2 knjige, 1-a knj. Bayrūt: Al-Aʿlami lil-maṭbūʾāt.
- Al-Nuʿmān, al-Qāḏī Abū Ḥanīfah ibn Muḥammad, 2006 CE/1426 AH., *Taʾwīl al-daʾāʾim*, 2 knjige, 2-a knjiga, Bayrūt: Al-Aʿlami lil-maṭbūʾāt.
- Poonawala, Ismail K., 1976., „An Ismāʾīlī Refutation of al-Ghazālī“, Rad izložen na 30-om Internacionalnom kongresu za Humanističke nauke u Aziji i Severnoj Africi, Meksiko Siti, Avgust 1976.
- Sachedina, Abdulaziz Abdulhusein, 1981., *Islamic Messianism: The Idea of Mahdi in Twelver Shiʿism*, urednik G. M. Wickens i R. M. Savory, Albany: State University of New York Press.
- Al-Sijjistānī, Abū Yaʿqūb Ishāq b. Aḥmad, 1986., *Ithbāt al-nubūʾāt*, urednik ʿĀrif Tāmir, Bayrūt: Dār al-mashriq, Originalno izdanje, Bairūt: Al-Maṭbaʿa al-Kāthūlikiyya, 1966.
- Al-Sijjistānī, Abū Yaʿqūb Ishāq b. Aḥmad, 2000., *Kitāb al-Iftikhār*, urednik Ismail K. H. Pūnāwālā (Poonawala), Dirāsāt al-Fāṭimiyah, Bayrūt: Dār al-Gharb al-Islāmī.
- Al-Sijjistānī, Abū Yaʿqūb Ishāq ibn Aḥmad, 1988., *Kashf al-Maḥjūb*, urednik i prevodilac Henry Corbin. *Kashf al-Maḥjūb: Le Dévoilement des Choses Cachées*, Lagrasse: Verdier.
- Al-Sijjistānī, Abū Yaʿqūb Ishāq ibn Aḥmad, 2001., “Kashf al-Maḥjūb”, prevodilac Hermann Landolt, “Kashf al-Maḥjūb: Unveiling of the Hidden”, u: *An Anthology of Philosophy in Persia*, 5 knjiga, 2-a knj., 80–124, Oxford: Oxford University Press.

- Walker, Paul E., 1993., *Early Philosophical Shiism: The Ismaili Neoplatonism of Abū Ya‘qub al-Sijistānī*, urednici Josef Van Ess, Barbara Flemming, Metin Kunt, W. F. Madelung, Roy Mottahedeh i Basim Musallam, Cambridge Studies in Islamic Civilization, Cambridge: Cambridge University Press.
- Walker, Paul E., 1994., *The Wellsprings of Wisdom: A Study of Abū Ya‘qūb Al-Sijistānī’s Kitāb Al-Yanābī’ Including a Complete English Translation with Commentary and Notes on the Arabic Text*, Salt Lake City: University of Utah Press.
- Wensinck, Arent Jan and Jacques Jomier, 2012., “Ihrām”, u: *Encyclopaedia of Islam*, urednici Peri J. Bearman, Thierry Bianquis, Clifford Edmond Bosworth, Emeri J. van Donzel i Wolfhart P. Heinrichs, na internetu, 2-o izdanje. Leiden: E. J. Brill. Originalno izdanje, 1960–2007., http://dx.doi.org/myaccess.library.utoronto.ca/10.1163/1573-3912_islam_SIM_3506.
- *Rawḍat al-ṣafā’ fī sīrat al-anbiyā’ wa-al-mulūk wa-al-khulafā’ (Le jardin de la pureté; Contenant l’histoire des Prophètes, des Rois et des Khalifes; Par Mohammed, fils de Khavemdschah, connu sous le nom de Mirkhond)*, 1813., urednik i prevodilac Am. Jourdain, 9 knjiga, Paris: L’Institut Impérial de France.

THE DAYS OF CREATION IN THE THOUGHT OF NASIR KHUSRAW

Summary

The notion of the days of creation, culminating in the hallowed seventh day, or Sabbath, is found in all three Abrahamic faiths. While some believers held to a literal understanding of these days, others insisted that the doctrine had profound esoteric import. In the Islamic tradition, those who championed the role of intellect in understanding faith and scripture advocated the use of symbolic interpretation (*ta’wīl*). The Arabic word *ta’wīl* means to cause something to return to its origin or source. Among the most ardent advocates of symbolic interpretation were the Ismailis, one of the two major branches of Shī‘ī Islam. This article explores how Ḥakīm Nāṣir-i Khusraw, the famous Persian poet and Ismaili dignitary, understood the days of creation and their relationship to a hierarchy of religion (*ḥudūd-idīn*) who led believers to ultimate salvation.

Key Words: Ismaili, Sabbath, ta’wīl, Nasir-i Khusraw, Quran, hermeneutics, creation, time, hierarchy, resurrection.